

Берег мого дитинства

Мартін Андерсен-Нексе

Новела

Переклад: Ольга Сенюк

Ще й досі мало хто з величезного потоку норландських туристів забивається влітку до околиць містечка Нексе й дістає змогу намилюватися білим піском затоки Балка та найкращими, найсвоєріднішими на весь Борнгольм скелями — Пекельним і Райським горбами. Маленьке, гостинне містечко розсипалось по березі червоними й білими цятками будинків, подібне до коралового намиста, викинутого хвилею з моря, вкрапленого в навколишню пишноту і майже злитого з нею. Воно ненастанно й палко мріє, щоб потік туристів завернув до нього, та, видно, тим околицям назавше судилося бути незайманими. І, може, це й не велика біда.

Коли підпливаєш з моря, то за містечком, де підносяться вгору стрункі обриси вітряків, погляд перебігає, не затримуючись, по рівних плодючих ланах, — землю там продають дуже дорого, — аж поки раптом за півмилі від берега натикається на високий скелястий кряж: узгір'я, що на сході стрімко спадає вниз.

То граніт — твердий хребет земної кулі, що несподівано випнувся горбом і спав крутим вигином, поступаючись місцем найм'якшим і найродючішим у світі ґрунтам. Коло берега, за чверть милі на північ від містечка, граніт знову вигулькує назовні й кінчається чіткою межею: за нею вже йде оголений пісковець. Коли пильніше приглянутись, то видно, що то два цілком різні світи: стань одною ногою на граніт, а другою на пісковець, — і ти переступиш півмільйона років.

Мабуть, жоден мармур не має такого теплого відтінку й такої ядерності, як пісковець із Нексе. Та й навряд чи взагалі є в світі кращий і легший до обробітку матеріал за цей камінь, що на поверхні має блакитний колір, а в розрізі аж полум'яніє. За межами Нексе його мало знають, але тут із нього роблять усе, навіть цямбриння на колодязі та коритця свиням. Пісковець надає містечкові дивної споєності з околицею: наче воно природно виросло з кам'яного шару, що лежить під ним.

Як вітер дме з острова, море відступає, далеко відслоняючи той кам'яний шар. Там, на обміліні, я, закотивши високо штани й озброївшись іржавим материним ножом, уперше спізнав радість риболовлі. Треба було неабиякої спритності, щоб вигнати вугра з-під плескатога каменя і вгородити йому пояса в спину, — звісно, так, щоб аж задзвеніло! Які ж то були чудові дні! Сонце блищало на водяному плесі, що колихало моє обернене віддзеркалення. Ноги м'яко й надійно впиралися в нагріті сонцем великі пісковцеві плити, і їхнє тепло пестило мене, мов жива істота. Пісковець, як і піщане дно, був геть у рівчаках, виораних хвилями, а часом нога моя намащувала обриси скам'янілої морської тварини. Можна було забрести так далеко, що й не чути вже, як тебе гукатимуть з берега, а іноді я забирався аж туди, де вкрите водоростями дно стрімко спадало в морську глибіню. Яка ж то була втіха — бадьоро кинутіє у ту

безодню й відразу завернути назад, здригаючись від власного звияжства!

Чверть милі на південь — і пісковець зникає, поступаючись місцем піскові. Граніт, пісковець, пісок — це ж ціла історія землі, її ступа! На південному розі острова пісок утворює найкращі в Данії кручі; на знімках, зроблених при ясному сонячному світлі, вони видаються пасмом сліпучо-білих снігових гір дуже химерної форми.

Упродовж віків не одному кораблеві довелося відмовитися від свого курсу, скинути вантаж і залогу на південному розі острова, а самому назавше спочити в піску. То була своєрідна данина тутешній бідній землі. Недарма кажуть: що одному смерть, те іншому життя! Пам'ятаю, одного буряного свят-вечора тут, у затоці Балка, застрягла російська баржа з медом; усі сім чоловік залоги потонули, зате ми, сотні дітей злидарів, їли хліб з медом цілу зиму. Так море не раз допомагало бідності в скрутну пору. До того ж тут, коло гирла Гадючого струмка, на воді видніла ясна пляма, наче плівка олії, і не зникала навіть у найбільшу бурю. На дні під тією плямою лежали замулені в піску три кораблі короля Вальдемара, навантажені щирим індійським золотом, і чекали, поки я виросту й добуду ті скарби з морського дна.

Дитячі спогади мають свої власні гніздов'я, де кожен корх землі, немов круча, обліплений пташиними гніздами: йдеш по них, і з-під ніг тобі випурхують спогади — живі-живісінькі. Так чи інак, а в затоці Балка, що ясним півмісяцем вигнулася аж до Гадючого струмка, ще й досі гніздяться спогади про моє дитинство, і я їх здибаю тут на кожному кроці. Ніде в світі я не відпочиваю так гарно, як на цьому піщаному березі, звідки я природно дивлюся на світ і на людей і ще дужче відчуваю їхній взаємозв'язок.

І батько, й дід прожили тут, мабуть, найкращу пору свого дитинства й молодості. Дід народився на великому хуторі, що стояв на сипких пісках. Те, що сіяли на одному місці, сходило на іншому, а то доводилось брати мережі й вирушати в море — звідти люди добували найбільше поживи. Завше було приємніше витягти човна, наладнати вітрило й пуститися за вітром, аніж утрьох плетнати коло неповороткого колісного плуга, запряженого чотирма парами кошлатих шкап; та й діялося це за англійських часів[1], сто років тому, коли кожен наш мешканець почувався на морі, як удома. А як довготелесий молодик повертався з нічної риболовлі й сонце залотило слід його човна, то ще далеко в морі він сміливо стрибав у воду і, пливучи, тягнув човна до берега за мотузку, взявши її в зуби. Дід залишив хутір і став рибалити. Тут, у затоці Балка, минуло дитинство мого батька, тут він із самого малку звик до човна, тут грався на дозвіллі, купався, виловлював у воді дошки з розбитих суден і в дерев'яних капцях нечутно підкрадався до сонної нерпи.

Тут гарно відпочити, коли ти вільний від усякої праці. Я винайняв собі помешкання в одного селянина на вересовому пустищі й цілі дні гайнував на березі, запливав далеко в море, як, бувало, в дитинстві, або лежав на кручі і вигрівався на ласкавому сонці. Піщаний берег розгалужується обабіч двома ясними відрогами й замикає собою чудову латку моря, а запахи, що линуць із суходолу, оповідають приправлені гострими спеціями історії про все, що там відбувається.

Ліворуч від мене стоїть маленька купальня для багатих городянок, це вже новина.

Поки що, як і споконвіку, чоловіки, чи багаті вони чи бідні, а також убогіші жінки купаються просто з берега. Позад мене квапиться доломір із помічником: вони вимірюють землю, кажуть, що тут мають будувати великий приморський готель. Отже, й цей куток світу стане модерним курортом!

Але поки що не став. Скрізь на березі видно селянські підводи; одні набирають піску, інші за давнім добрим звичаєм приїхали полоскали в морі білизну, бо дома в них було велике прання. Багато селян влаштовують собі тоді й щорічну купіль у морі, тому такий день для них — мов свято. І люди, й коні однаково раді: візники хвацько стоять на підводах, бажаючи показати дівчатам, що не бояться води, й батогом та криком підганяють упертих коней. Коні форкають, стають дибки, кидаються вперед, б'ючи копитами, й здіймають цілі водограї срібних бризок. Тоді візники вивертають із воза білизну просто в море, і до неї беруться жінки з праниками. Вони верещать, підкашуються все вище, та дарма, однаково поділки геть мокрі; врешті жінки перестають зважати на спідниці й заходжуються плескати праниками по небілених простирадлах і сорочках, аж виляски йдуть. Плескіт стелеться по воді, відлунює багатократно й зливається в одне з осяяними сонцем брижами.

Ось котрийсь із тих, що приїхали підводами, поспішає берегом, зникає на хвилю за кручею, а тоді знову виходить, уже роздягнений. Він легко, мов дикий звір, перестрибує через кущі рідкої трави й біжить гладеньким піщаним берегом до води. На обмілині вода навколо нього піниться. Ось він кидається вперед, пирхає і, широко загрибаючи руками, пливе в море.

Вода за ним знову влягається, стає сливе невидима на око, така вона прозора й чиста. На ясному, поораному рівчаками дні гойдаються химерно позаломлювані сонячні зайчики, стрибають у шаленому танку: якийсь хаотичний блиск і мигтіння. Якщо лежати на березі й пильно дивитися на них, то здається, що й сам ти починаєш гойдатися.

Дами в купальні виставляють прапорець на знак того, що не можна йти берегом. Трьом невеличким товстулям з місцевого панства навряд чи треба було так запопадливо дотримуватися нових правил пристойності, бо перехожі тільки мимохідь зиркають на купальню й простують далі берегом, що споконвіку був найкоротшою дорогою між рибальським висілком на розі острова й містечком.

— Ти ба, висить прапор! — простодушно дивуються перехожі й спиняються на хвилю, щоб доскіпатись, у чім річ. У куточках їхніх очей ховається сміх. — Ну, та вже нащось його вивішено!

Три дами обережно виходять на берег. Вони в чорному купальному вбранні, геть обшитому мереживом та ще бозна-якими прикрасами. Це зовсім нова мода — з власної волі лізти одягненому у воду, і всі люди повітріщалися на дам, що боязко дріботять по піску. Раптом вони спиняються, скуті страхом, і, мовби на команду, стискають до купи коліна. Тоді повертаються і, зойкаючи, тікають назад до купальні. Якийсь моряк з містечка починає роздягатися просто перед дамами. То Нілен, що недавно повернувся додому після трирічного плавання навколо світу.

Час у нього не купований, та й вода на батьківщині, видно, йому сподобалася, бо минає добрих півгодини, поки він знову вилазить на берег. Одягаючись, моряк замислено дивиться на прапор.

"Що за біс? Може, то карантинний знак?" — дивується він.

Тоді неквапом береться по східцях купальні, застібаючи шлейки, й читає про заборону проходити пляжем, коли вивішено прапорець. Минає хтозна-скільки часу, поки моряк дотямлює, що до чого. Нарешті він лізе вгору кручею.

Обережно прочиняються двері, і три цнотливі полонянки визирають надвір, тоді вибігають на пісок, трохи налякані небезпекою, а може, збентежені своїм жалобним убранням, що здається таким мертвотним проти довкружного сонця, бляску й наготи. Раптом вони знову починають метушитися, зойкають, кидаються в море, падають, підводяться й б'ють руками по воді, як наполохані кури крильми. Той плюгавий моряк з'явився знову і йде просто на них. Біля води він спиняється й удає, ніби чогось шукає. Нарешті він таки йде собі і більше не вертається.

Берегом плентають літні огрядні жінки з кошиками й клунками. Вони йдуть до міста торгувати, босі, але завбачливо запнуті вовняними хустками. Більшість їх я впізнаю: вони лишилися такі самі, як були колись, за мого дитинства, час їх нітрохи не змінив.

Одна родина вже виполоскала білизну. Господар складає на віз останнє плаття, тоді поправляє упряж, а дві дівчини тим часом роздягаються, сховавшись за возом. Вони трохи бояться води, тримаються на міліні і, зойкаючи, ляскають одна одну мокрими руками. Господар вилазить на віз, запалює люльку й спокійно та пильно роздивляється на дівчат, мов на пару їзових коней. Нарешті відводить свій пильний погляд і дивиться на море.

— Скільки ж тут води! — гукає він дружині свого сусіда Гольма, що пере білизну, в самій сорочці стоячи у воді, де віддзеркалюються її незвичайно товсті ноги.

— Еге, — весело відповідає вона й випростує своє огрядне тіло. — Дякувати богам за всю цю водяну щедроту. Та ще як вона помагає декому трохи скинути сала, бо від роботи воно, хай йому дідько, ніяк не тане.

Її велике пітне обличчя сяє з радощів, вона сміється до сонця й озирається навколо на тих, що купуються. Мені вона видається незграбною водяною істотою, що втішається власними невдалими спробами прибрати людську подобу. Сонце сміється їй у відповідь, його проміння золотить воду просто перед нею, грайливо вистрибує на її величезному животі, — достоту наче то підвівся з моря новий родючий світ.

А навколо, проти синього моря, проти смарагдової смуги води коло берега й проти чистого, дзвінкого повітря, видніють постаті голих людей, вони стрічають на собі чужі погляди, й гаряча кров заливає їм щокі. Повітря пестить їх, сонце закохано золотить їм тіло, робить із них осяйні іскри, від сонця народжені. На тлі навколишньої краси люди, що пустують і бавляться в морі, самі здаються світлом і теплом, повітрям, землею і водою, з'єднаними й злитими в єдиний злагоджений організм. М'язи й пружні груди — це скупчення сонця; а чи взагалі всі дива світу, знані й не пізнані, з усіма його

таємничими силами на додачу, не є вибухівкою, тисячократно ущільненою в цій невеличкій пластичній загадці — в людині, яку сонце витворило на свою подобу?

На загал простих мешканців провінційних містечок вважають звичайно за сірих, тихих, незначних. А все ж серед них дехто наче зв'язаний корінням із самим пеклом; але буває, що вони вибирають інший шлях і тоді сягають зеленим віттям аж до неба. А втім, таке можуть помітити лише діти. Багато людей, що в дитинстві викликали в мене жах чи захват, ще й досі ходять по березі; бігають там і їхні нащадки. В них спокійні, незворушні обличчя, але за їхнім спокоєм прозирає те, що може отруїти життя й теперішнім дітям.

Дитячий розум незвичайно вразливий, усі мої найяскравіші враження походять із тієї пори. Ох, скільки тоді було велетнів — людей, що ненастанно божилися, їли страшні, отруйні речі й dokonували казкових подвигів. Вони населяли каменярню й пристань, лежали в піску, кололи каміння, будували греблю — одне слово, були скрізь. Усіма ними керував відразний Кнорт, завбільшки з підлітка, що продав свою душу дияволу за право бути серед велетнів. Варто йому було пильно подивитись на яку дівчину, і та відразу вагітніла, жінки завше злякано зойкали, як ловили на собі його погляд. Навіть самі велетні боялися його таємної, прихованої сили й недоброго ока, але ми, хлопчаки, знали, що треба тільки непомітно доторкнутися до Кнорта, і тоді тебе ніхто не зможе здолати в бійці. Все йому вдавалося, поки скінчився термін його угоди з дияволом. Тоді він упав на дно сухого доку й скрутив собі в'язи.

Куди більше ми боялися Гольмберга, хоч його оточував ясний німб. Він належав до святих і щоночі воював з дияволом, що хотів украсти його родину. Після такої боротьби вдень він ходив з подряпаним обличчям і подряпаними руками. Якимось робом він таки врятував від диявола дружину й дітей, одної ночі перерізавши собі горлянку.

Були й інші велетні, на око ніби цілком звичайні люди. Вони прийшли сюди, як почалося будівництво пристані: всілякі розбишаки, п'яниці й просто виснажені роботою люди. Ми мали за велику шану піти їм по горілку, а найгірші з них стали нашими героями.

Дитячий розум може багато чого в себе вмістити. Бійки, крик і лайку, цілі бутлі горілки, піт, що стікає цівками, й відчайдушну боротьбу зі скелями, суперечки, зненависть і напад з-за спини. — все те він сприймає як звичайні речі й обертає собі на поживу, корисну здоровому зростові. То були наче калорії мозкові: змалку їх легко перетравлювати. Одного разу двоє чоловіків пили наввипередки горілку з літрових пляшок, тоді побилися й схопилися за лопати. Якийсь п'яний швед розлютився на мурина з чужого корабля — надто, мовляв, той чорний, — і вони вдалися до ножів. Ми, хлопчаки, були їхніми секундантами, а потім ходили до них у лікарню: там вони лежали поряд і грали в карти.

Серед людей-велетнів вирізнялися двоє: стрункий, спритний Бергендаль і Енок — огрядний здоровань, сліпий на одне око. Бергендаль лежачи перемагав двох чоловіків або кидався між купу розбишак і розбороняв їх, спритно уникаючи ударів ножа, — він мав навдивовижу гнучке тіло, покірне його волі. Тільки права рука не слухалася, сама

тяглася до ножа й штрикала кого-небудь під ребра, а вже потім сумирнішала. Після таких випадків Бергендаля завше мучили докори сумління.

Енок ніхто не міг подужати. Він кулаками збивав супротивника з ніг і взагалі нікого не боявся. Він зневажав ножа, його руки набагато краще орудували ломом. Ми, діти, його не любили, може, тому, що він був одноокий. Через те ми й прозвали його Еноком, що нашою говіркою означає "одноокий". У погляді його завше було щось колюче, немов він насилу стримував лють; достоту підступний бик. Часом на нього нападав шал, і він збивав з ніг кожного, хто траплявся під руку. Енок не любив битися з одним супротивником, робив тільки виняток для своєї дружини і лупцював її, як навіжений, кожної суботи, тоді разом з манатками викидав на вулицю.

Дружина його — маленька непоказна жінка — завше була обдерта, заплакана й затуркана. Колись, дівчиною, вона була вродлива; ще й досі на її понівеченому побоями та викидками тілі залишилися сліди давньої вроди й обличчя зберегло дівочу знаду, тільки сповнені гіркоти вуста були міцно стулені й очі ніби скам'яніли. Вона ніколи не скаржилася й не бігала до сусідок шукати розради в чужому лихові, а мовчки терпіла свою біду. Коли хтось її жалів, вона тільки всміхалася, не розуміючи чужого спочуття. Вона кохала свого диявола-чоловіка і вважала, що повинна мовчки нести свій хрест.

То була нещасна жінка, і люди жаліли її. Хоч тоді розлучення вважали за ганьбу, її намовляли кинути чоловіка. Вона, як звикле, відмовчувалася, тоді люди самі взялися їй помагати: притягли чоловіка до суду за жорстокі побої. Коли ж її викликали свідчити проти Енока, вона стала боронити його, заперечувала, що її бито, хоч майже завше ходила в синцях.

Тайкома від чоловіка вона вступила до секти методистів.

Коли Енок довідався про це, то налупцював її, хоч того дня був цілком тверезий, а опісля бив її щоразу, як вона поверталася з моління додому або щось у хаті нагадувало йому, що вона "віддалася сатані". Сам Енок не ходив до церкви, але за єдино правдиву носительку релігії вважав визнану від бога й людей церкву. Решта все — то були підступи сатани, і Енок чесно виконував свій обов'язок, намагаючись вибити з дружини нечисту силу.

Я вже довідався про долю багатьох давніх своїх знайомих, але що ж сталося з цим подружжям? Може, Енок закатавав жінку до смерті, а сам спився? Чи, може, жахлива суміш із крові й горілки, що текла в Енокових жилах, довела його до в'язниці? Мене найбільше журила тяжка доля його дружини: вона, мабуть, випила повний ківш лиха, та чим усе скінчилося? Я був майже певен, що їх обох уже немає живих, що щось з ними сталося. Я повільно рушив додому, щоб розпитатися про них своїх господарів.

Вечоріло, і на березі лишилося небагато людей. Я подався навпростець через кручі. Серед ялівцевих заростів віддалік стояла чепурна хатина, й сонце золотило їй шибки. Перед хатиною ріс невеличкий квітничок. За мого дитинства тут не було ні хатів, ані оброблених грядок, самий тільки голий камінь та ялівець. Отже, це одна з безлічі хатин, збудованих на пустищі невтомними руками людськими, — до певної міри вони притаманні Данії останніх десятиріч і свідчать про її відродження та розквіт. Двоє

простих людей ще раз показали світові, що вони годні на голому місці почати нове життя, може, після багатьох невдач. Мені закортіло подивитися на тих людей, трішки відпочити під їхньою стріхою.

Поки я стояв, міркуючи, яку б то вигадати притоку до відвідин, із хатини вийшов дужий, засмаглий чоловік років п'ятдесяти, ведучи за руку восьми— чи дев'ятирічну дівчинку, маленьку, золотушну, з землистим обличчям, підпухлими очима й ріденькими кісками. Дівчинка опиралася, й чоловік умовляв її. Аж ось він обернувся й запитливо глянув на мене. В нього було тільки одне око. Чи, бува, не помилився я? Хіба мало однооких на світі?

І все ж то був Енок! Він' пристав коло мене на хвилю, привітався, й ми перемовилися кількома словами про погоду. Минулі роки змінили його, спина трохи згорбилась, огрядне тіло ще поважчало. А надто змінилося його лице: воно було таке саме пописане шрамами, проте колючий, розбишакуватий вираз поступився місцем покорі й злагоді. Справді, він видавався тепер дуже ласкавим, трохи аж недоумкуватим, наче дитина-велетень, що її ніщо не може роздратувати.

Мабуть, він помітив, що я здивований, бо раптом виголосив:

Ми хвалимо бога за давні роки,

Але вороття їх не хочем...

То була його хатина, він тримав коня й три корови.

— Все це ми зі старою збудували на голому камінні, — сказав він. — Але це її заслуга. Я тільки докладав свою силу, а вона заповзялася довести все до ладу. І ось подарувала мені доньку. Тільки сонце щось на неї кепсько гріє. Наче Господь боїться цілком довірити її мені.

Енок зненацька звів на мене око, в якому на мить промайнув гіркий докір самому собі. Тоді знову покійно всміхнувся. Жаль змінився лагідністю. Він попрощався й рушив далі до берега з своїм кволим дитям.

Отже, то був Енок, брутальний розбишака, п'яниця з часів мого дитинства! На ньому були щойно пофарбовані начорно дерев'яні черевики, чисті полотняні штани, підперезані паском, і сорочка в синю смужку. В його поставі ще прозирала колишня непогамованість, та не було вже неприємної звички закидати назад голову — невидима рука зігнула йому шию. На березі Енок роздягнувся сам і допоміг скинути сукеньку хворій дитині, весь час умовляючи її ніжним, лагідним голосом. Тоді взяв її на спину й поплив у море. В надвечірній тиші добре чути було, як він ласкаво заспокоював дівчинку, що жалібно квила:

— Треба купатися, щоб тебе кинула слабість. Як вона минеться, то сонечко знову зазиратиме моїй маленькій Марії в личко і в оченятка.

Турбота про дитину, боротьба з долею за кволе дитяче здоров'я настроїли Енока на поетичний лад — його, колишнього п'яницю й розбишаку!

Коли людині часом випадає змога порівняти минуле з теперішнім, поглянути на перейдений шлях, де їй здивалися найрозмаїтіші події й людські долі, вона багато чого пізнає. Людині з перших своїх років доводиться рахуватися з безліччю заведених мірок,

що їх життя одну по одній відкидає, і коли відкине геть усі, людина здобуває мудрість. Як я обурювався, бачивши, що дужий поконує кволого, коли сам я не можу нічим йому зарадити! І ось, повернувшись, я вгледів, що переміг кволий, — і переміг сам, вчасною силою!

Це ще один доказ втішного вчення, що добрість — непереможна життєва засада, яку ми, люди, часто на превелику силу втілюємо в плоть і кров. Яку дивовижну приховану снагу мала та невеличка, щира жінка, щоб, відкинувши чужу допомогу, самій стати на смертельний двобій з брутальним п'яним велетнем, не маючи іншої зброї, крім свого кохання й безмовних страждань! І як їй пощастило перемогти його, приборкати його сліпу невгамовну силу і спрямувати її на боротьбу з камінням, що з нього вони серед пустища спорудили собі гарну хатину? Як сталося, що кожний удар по голові сердешної жінки, кожна стлумлена скарга, кожна невимовлена думка впали тягарем на Енокову голову і, гнучи його дедалі нижче, поставили на коліна й змусили визнати себе переможеним? Яким чином кволий істоті пощастило присилувати дужого схилити перед собою голову, поки що нерозв'язана загадка.

І яка безсмертна тема для письменника, що має багату уяву, — спробувати колись розгадати цю загадку!

Примітки:

[1] Маються на увазі 1801–1807 роки, коли Данія вела ненастанні війни з Англією.